

Опубліковано: Географічні дослідження Кривбасу.
Фізична географія, економічна і соціальна географія,
геоекологія, історична географія, викладання географії:
Матеріали кафедральних науково-дослідних тем. –
Кривий Ріг: КДПУ, 2007. – С. 91-96.

Казакова Т.А.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ТЕХНОГЕННИЙ ТУРИЗМ»

Вступ. Туризм – це відносно молода галузь туризму. Туризм як суспільне явище розвивається в двох напрямках – як об’єкт наукових досліджень і, як практична діяльність суб’єктів ринку туристичних послуг та індустрії. Передумовою роботи останніх виступають наукові дослідження в новонародженій науковій галузі – туризмології. Туризмологія, поруч з іншими науками, базується на використанні специфічного понятійно-термінологічного апарату, що відображає ключові змістовні риси туризму.

Мета і завдання. За наявності багатьох видів сучасного туризму, різнобічності його як суспільно-економічного та географічного феномену, постає проблема ідентифікації змісту та упорядкування нових понять. Основними завданнями при цьому виступають – аналіз існуючих понять, аналіз різних підходів до їх тлумачення, вироблення найбільш адекватного змісту основних понять. Одним з таких нових понять туризмології є поняття «техногенного туризму». Сам техногенний туризм набирає високих темпів розвитку в світі і в Україні, тому виникла потреба розглянути змістові відмінності техногенного туризму на рівні цього поняття.

Методологія роботи. В основі дослідження лежать: теорія туризму, основні поняття туризмології, уявлення про класифікації видів туризму, концепція альтернативного туризму. Методологічною основою роботи стали праці Федорченка В.К., Любіцевої О.О., Яковенко І.М., Сеніна В.С., Крачила М.П., Бейдика О.О., Квартальнова В.О., Бабарицької В.К., Малиновської О.Ю., Зоріна І.В., Яценка Б.П. та ін.

Викладення основного матеріалу. Під туризмологією (туризмознавством) розуміється теорія туризму, як галузь соціокультурного та економічного знання, що фокусується в теоретичному світогляді та концептуальному оформленні багатоаспектного явища туризму. Туризмологія виконує ряд функцій і реалізується в наукових дослідженнях у кількох напрямках – економічному, географічному, філософському, історичному, культурологічному та ін. [9]. Проте, єдиним у наукових туризмологічних дослідженнях повинна залишатись єдність і однозначність змісту понятійно-термінологічного апарату науки. Згідно змісту теми статті нами розглянута обмежена кількість понять – «туризм», «турист», «техногенний туризм», «промисловий туризм», «індустріальний туризм», «виробничий туризм», «політехнічний туризм». Саме вони визначають першу вихідну основу для теоретичного осмислення змісту такого виду туризму як «техногенний туризм».

Відомо багато концепцій змісту поняття «туризм» [1]. Проте, всі вони узагальнюються, на тій одній підставі, що туризм неможливий без просторових пересувань подорожуючого. Тому, за базисне визначення поняття туризму можна прийняти таке: *туризм – тимчасове переміщення людей з місця свого постійного мешкання в іншу країну або місцевість в межах своєї країни у вільний час в цілях отримання задоволення і відпочинку, оздоровлення, гостьових, пізнавальних або в професійно-ділових цілях, але без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці* [6]. При цьому, учасником туристичної діяльності виступає «турист» – *громадянин, який відвідує країну (місце) тимчасового перебування в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових, спортивних, релігійних й інших цілях без заняття оплачуваною діяльністю в період від 24 год. до 6 місяців підряд або що здійснює не менше однієї ночівлі* [11].

Нарис історії становлення техногенного туризму. Техногенний туризм – це нове явище в туризмі. До останнього часу у світі відомий частіше під назвою «промисловий туризм». У другій половині ХХ ст. сформувалась така ситуація, коли на Землі майже не залишилось нових історико-культурних місць, якими можна було б привабити туриста до подорожі. Початок історії техногенного туризму ведеться від піонерних наукових розвідок по вивченню старих і закинутих ще в 50-х рр. ХХ ст. заводів, фабрик, шахт Західної Європи, які отримали назву пам'яток індустріальної епохи. Фундатором таких наукових досліджень був італійський історик мистецтва Е. Батістес.

Виробничі екскурсії мали місце ще в 30-х рр. ХХ ст., але всі вони носили епізодичний характер. Так відомо, що першим підприємством, що допустило до себе перших туристів в 1930 р. була компанія «Пежо» в м. Сошо (Франція). В кінці 40-х рр. проводились окремі екскурсії на пивоваренні заводи м. Страсбург (Франція). І тільки на початку 80-х рр. ХХ ст. в західноєвропейському турсервісу з'являються перші організовані тури на промислові об'єкти [13]. В сучасному світі виробник, підприємець розглядає техногенний туризм як елемент реклами бренду власної продукції, тому екскурсії на підприємства не просто є допустимими, а й бажаними. Нагальною стала проблема наукового обґрунтування змісту техногенного туризму.

Визначення змісту поняття «техногенного туризму» – важливе теоретичне завдання для ідентифікації нового напрямку в туризмі. Аналіз наукових і кореспондентських публікацій засвідчує, що єдиного розуміння змісту поняття «техногенний туризм» на сьогоднішній день немає. Поруч з поняттям «техногенний туризм» використовуються й інші, і на перший погляд близькі (а то й однакові – синонімічні) терміни, такі як «промисловий туризм», «індустріальний туризм», «виробничий туризм», «політехнічний туризм». Вирішення проблеми, на наш погляд, лежить у площині визначення етимології цих термінів та змісту ключових слів.

Перший термін – «техногенний туризм». Своїй появі завдячує двом вихідним термінам – «туризм» та «техногенний». З поняттям «туризм»

проблема з'ясована і наведена вище, тому залишається розібратись з другою частиною поняття. Поняття «техногенний» є похідним від широко вживаного в геоecології поняття «техногенез». Найбільш поширеною і універсальною трактовкою поняття «техногенез» є розуміння його як – процес антропогенних змін природних комплексів під дією виробничої діяльності, що супроводжується технічною та технологічною діяльністю людини [8]. Техногенез може мати пряму та непрямую форми дії на природне середовище.

В результаті техногенезу формується «нова природа» – різного роду антропогенні ландшафти (селитебні, промислові, транспортні, водогосподарські, белігеративні, сільськогосподарські та ін.), частина з яких «проходить» технізацію – наповнення технікою, технічними спорудами певної території [4]. Зрозуміло, що антропогенні ландшафти знаходяться в різних станах процесу регіонального природокористування: 1)в експлуатації; 2)тимчасовій консервації; 3)повній закинутості (історичні антропогенні ландшафти). Антропогенні ландшафти – це альтернативні ресурси для туризму, відмінні від традиційного відпочивально-пізнавального туризму. Антропогенні ландшафти не забезпечують оздоровлення, відпочинку, вони більше орієнтовані на пізнавальну активність туриста, часто в екологічно ризикованих регіонах (такого, наприклад як Чорнобильська зона).

Поєднання понять «туризм» і «техногенез» дає змогу окреслити зміст поняття «техногенний туризм». Якщо туризм – це вмотивоване пересування людей до певної території, то залишається зрозуміти, що це за територія, і що на ній може стати привабливим для туриста. Потенційними територіями для техногенного туризму є регіони, в яких сформувались парагенетичні комплекси антропогенних ландшафтів (рис. 1). Основу таких комплексів складають промислові ландшафти (*працюючі та неробочі*) – *кар'єри, відвали, шахтні поверхневі провалля, шахтні підземні порожнини, об'єкти виробництва* (заводи, фабрики, шахтні споруди, комбінати, електростанції). Навколо них йшло формуванням супутніх антропогенних ландшафтів – *селитебних* (робітничі селища), *обслуговуючих* (робітничі бані, адміністративні контори), *гідротехнічних* (відвідні водні канали, греблі ставків), *транспортних* (відкатні залізниці, заводські мости, автомобільні дороги), *рекреаційних ландшафтів* (сквери і парки на території підприємств або робітничих селищ, музеї) [5].

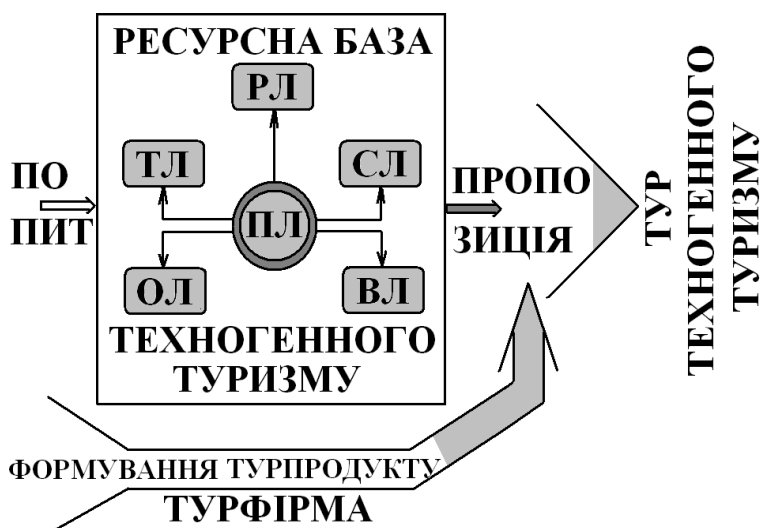

Рис. 1. Парагенетичний антропогенний ландшафтний комплекс в структурі техногенного туризму. Ресурсна база для техногенного туризму: ПЛ – промислові, СЛ – селитебні, ВЛ – водогосподарські, ТЛ –

транспортні, ОЛ – обслуговуючі, РЛ – рекреаційні антропогенні ландшафти.

Таким чином, «техногенний туризм» автор розуміє як *тимчасове переміщення людей з місця свого постійного мешкання в іншу місцевість у вільний час в цілях відвідання промислових і супутніх з ними антропогенних ландшафтів, без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці*. Дане визначення є авторським і новим в туризмології.

Другий термін – «промисловий туризм». Більш вживаний на Заході. Чим відрізняється це поняття від «техногенного туризму» – є важливою проблемою термінологічного дослідження. Етимологія терміну «промисловий туризм» ведеться від назви «промисловість» як галузі господарства. Підприємства промисловості створюють матеріальні предмети та надають певні послуги (ремонт, переробка відходів тощо). В промисловому виробництві застосовуються технології, які відсутні у природі [10].

Для характеристики промисловості, як суспільного явища, застосовують різні класифікаційні ознаки. Галузі промисловості поділяються на добувні (гірничу промисловість – надає первинну мінеральну сировину) та обробні (переробляють сировину). За типом виробленої продукції промисловість поділяється на 3 великі галузі – харчову й легку (виробляють предмети повсякденного споживання), важку (виробляє засоби виробництва). Статистика України виділяє 16 комплексних галузей промисловості: електроенергетика, паливна, чорна металургія, кольорова металургія, машинобудування й металообробка, хімічна і нафтохімічна, лісова (з деревообробною і целюлозно-паперовою), будівельних матеріалів, будівельних конструкцій і деталей, скляна і фарфоро-фаянсова, легка, харчова, мікробіологічна, борошно-круп'яна і комбікормова, медична, інші галузі промисловості (виробництво іграшок, хімічистка, пральні, виробництво музичних інструментів та ін.) [7]. Комплексні галузі діляться на прості галузі, які в свою чергу здрібнюються на підгалузі та окремі виробництва.

Головним об'єднуючим знаменником усіх виробництв і всієї висхідної вертикалі системи галузей промисловості є те, що вони функціонують – працюють на виробництво певної кінцевої продукції. Закриті, законсервовані (тимчасом непрацюючі) та зруйновані виробництва за логікою змісту явища промисловості не потрапляють до інтересів промислового туризму. Осторонь об'єктів промисловості залишаються такі важливі компоненти парагенетичних територіальних виробничих територій як дороги та транспортна інфраструктура, селитебні об'єкти підприємств (окремі будинки, робітничі квартали, мікрорайони), водогосподарські об'єкти, рекреаційні зони промислових земель, обслуговуюча інфраструктура (будинки культури, адміністративні будівлі, їдальні тощо).

Таким чином, промисловий туризм слід трактувати як *тимчасове переміщення людей з місця свого постійного мешкання в іншу місцевість у вільний час в цілях відвідання працюючих промислових об'єктів*. В ландшафтознавчому розумінні промисловий туризм – відвідування

промислових ландшафтів – гірничопромислових і фабрично-заводських, які знаходяться в стані активної експлуатації. Головним мотивом в промисловому туризмі є зацікавленість туриста технологіями виробництва. Переважно, саме в такому напрямі і розвивається промисловий туризм в багатьох країнах світу.

Співвідношення і порівняння двох понять «техногенного» та «промислового» туризму дає змогу побачити, що ці поняття не однакові. Різниця проявляється в кількості категорій об'єктів огляду, які кладуться в основу турів і екскурсій. Різною буде і зміст туризму. В техногенний туризм залучаються 5 типів антропогенних ландшафтів, в промисловому – лише одна – промислові, та й то в урізаному варіанті – лише працюючі виробництва. Отже, висновок напрашується один, дуже чіткий і обмежуючий. Техногенний туризм це ширше явище, а значить зміст відповідного поняття більш ємкий ніж «промисловий туризм». Промисловий туризм є частиною техногенного туризму, одним з його видів.

Найбільш широким пізнавальним підходом при визначенні змісту техногенного туризму виступає ландшафтознавчий підхід. Він дозволяє охопити усі можливі мотиви в техногенному туризмі, найбільшу гамму техногенних об'єктів. Економіко-географічний підхід до визначення змісту «техногенного туризму» виявляється більш вузьким і дає менше евристичних можливостей для дослідження змісту нового виду туризму, розробки його класифікацій. Тому пропонується в туризмології, при окресленні нового виду альтернативного туризму, називати його виключно як техногенний.

Інші терміни та поняття, що вживаються в галузі явища техногенного туризму, на нашу думку є менш вдалимими – повторюють описані вище.

Третій термін – «індустріальний туризм». Рідше вживається, використовується як синонім терміна «промисловий туризм». Пояснюється це однаковою змістом понять «промисловість» й «індустрія». У майбутньому використання терміну «індустріальний туризм» заперечити неможливо, але необхідне розуміння того, що це не самостійний вид техногенного туризму, а лише інша назва «промислового туризму». Тому тут дискусій немає.

Четвертий термін – «виробничий туризм». У такому вигляді техногенний туризм не представляється. Однак тривале існування особливого типу екскурсій – виробничих, вимагає окреслити місце терміну «виробнича екскурсія» в структурі техногенного туризму. Виробнича екскурсія – нетривале відвідування певного і, знову ж таки, працюючого підприємства, для ознайомлення з технологічними процесами на ньому [2, 3, 12]. Це зближує виробничі екскурсії з промисловим туризмом, як частиною техногенного. Проте виробничі екскурсії не «тягнуть» на роль визначника нового виду туризму. Виробничі екскурсії є лише технологічним елементом планування, організації та проведення турів за лінією промислового туризму – і все. Тому четвертий термін, що обертається в понятійно-термінологічному апараті техногенного туризму слід викреслити із таких, які можуть

передавати усю повноту змісту техногенного туризму та давати йому можливу іншу назву.

П'ятий термін – «політехнічний туризм». Його зміст є найбільш загадковим і незрозумілим, виходячи з окресленої ресурсної бази та мотивів техногенного туризму. Політехнічний туризм більше тяжіє до профорієнтаційного мотиву в техногенному туризмі, але міняти йому назву немає сенсу. Один критерій не може використовуватись для визначення змісту поняття, там де необхідно вивести загальну методологічну і теоретичну основу явища і заключити її в понятті. По-друге, політехнічний туризм більше розуміється як знайомство з працюючими виробництвами для формування пізнавального інтересу у молоді до певної професії і конкретного підприємства. В такому вигляді політехнічний туризм нічим суттєво не відрізняється від промислового, як різновиду техногенного туризму, за одним лише уточненням – вікова категорія при проведенні профорієнтаційних екскурсій – це школярі, учнівська та студентська молодь. Поняття «політехнічний туризм» не складає конкуренції «техногенному туризму», бо відображає лише одну змістову частину останнього.

Висновки. Аналіз найбільш часто вживаних термінів і понять, які використовуються для опису змістових характеристик молодого виду альтернативного туризму – техногенного, показав, що серед таких є лише п'ять. Основними з них є «техногенний туризм і «промисловий туризм», інші виступають синонімами останнього, так як збігаються з ним за ключовими рисами. Між техногенним і промисловим туризмом є велика змістова різниця за множинністю та різноманітністю ресурсної бази серед техногенних об'єктів. Більш широкий зміст має явище і поняття «техногенний туризм», промисловий туризм і змістовно, і понятійно є вужчим. Поняття «промисловий туризм» є підпорядкованим «техногенному туризму», тому що промисловий туризм як явище являє собою лише один з видів техногенного туризму.

Література:

1. Бабарицька В.К., Малиновська О.Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. Понятійно-термінологічні основи, сервісне забезпечення турпродукту: Навчальний посібник. – К.: Альтерпрес, 2004. – 288 с.
2. Гецевич Н.А. Основы экскурсоведения: Учеб пособие. – Минск: Университетское, 1999. – 160 с.
3. Емельянов Б.В. Экскурсоведение: Учебник. – М.: Советский спорт, 2003. – 216 с.
4. Казаков В.Л. Коеволюційне бачення «технічного ландшафту» // Ландшафтогенез – 2000: Філософія і географія. Тези доп. Міжнар. наук.-методол. конф. – Київ, 1996. – с. 105-107.
5. Казакова Т.А. Зміст техногенного туризму. // “Шевченківська весна”. Матер. V Між нар. наук.-практ. конф. – К.: КНЕУ, 2007. – 177-180 с.
6. Квартальнов В.А. Туризм: Ученик. – Москва: Финансы и статистика, 2000. – 320 с.
7. Корецький Л.М. Промисловість // Географічна енциклопедія України. Т. 3. – К.: Українська енциклопедія, 1993. – с. 99-101.
8. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
9. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2006. – 372 с.
10. Топчієв О.Г. Основи теорії суспільної географії: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
11. Туристский терминологический словарь / Авт.-сост. И. В. Зорин, В. А. Квартальнов. – М.: Советский спорт, 1999.
12. Хуусконен Н.М., Глушанок Т.М. Практика экскурсионной деятельности. –

СПб.: Издательский дом Герда, 2007. – 208 с. 13. Чумаков В. Сборочный цех впечатлений
// Вокруг света. – 2007. – №11. – с. 116-126.